

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 38 (2011)

Πολιτική βία, ιστορική μνήμη και τραύμα : αναπαραστάσεις της τρομοκρατίας σε σύγχρονα ελληνικά λογοτεχνικά κείμενα και μαρτυρίες

Βασιλική Λαλαγιάννη, Βασιλική Πέτσα

doi: [10.12681/hpsa.14528](https://doi.org/10.12681/hpsa.14528)

Copyright © 2017, Βασιλική Λαλαγιάννη, Βασιλική Πέτσα

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Λαλαγιάννη Β., & Πέτσα Β. (2017). Πολιτική βία, ιστορική μνήμη και τραύμα : αναπαραστάσεις της τρομοκρατίας σε σύγχρονα ελληνικά λογοτεχνικά κείμενα και μαρτυρίες. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 38, 120–135. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14528>

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΒΙΑ, ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΜΝΗΜΗ ΚΑΙ ΤΡΑΥΜΑ: ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΕ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

*Βασιλική Λαλαγιάννη - Βασιλική Πέτσα**

Το άρθρο παρουσιάζει τα ερευνητικά συμπεράσματα που προέκυψαν από τη μελέτη μυθοπλαστικών έργων και μαρτυριών της σύγχρονης νεοελληνικής γραμματείας και τα οποία θέτουν στο επίκεντρο της προβληματικής τους την έννοια της τρομοκρατίας. Εκκινώντας από μια συνοπτική οριοθέτηση και επισκόπηση του εν λόγω corpus, εντοπίζονται οι κοινές στρατηγικές αφήγησης και νοηματικής πλαισίωσης των κειμένων αυτών, οι σχέσεις του «βιωμένου συμβάντος» με την ιστορική μνήμη, η τραυματική μνήμη και η δια μέσου των γενεών μετάδοσή της [transgenerational trauma]. Πραγματοποιείται ακόμη ενδελεχής διερεύνηση των θεματικών και των νοηματικών συσχετισμών που δημιουργούνται με βάση, κατά κύριο λόγο, τη θεωρία του τραύματος. Η λογοτεχνική επεξεργασία του φαινομένου της μεταπολιτευτικής πολιτικής βίας από ακροαριστερές οργανώσεις, παρότι περιορισμένη σε εύρος και ελλιπής σε επίπεδο λογοτεχνικής αναπαράστασης, αναδεικνύεται σε πρόσφορο πεδίο έρευνας, ενώ παράλληλα λειτουργεί συμπληρωματικά προς τον αντίστοιχο ιστορικό και πολιτικό λόγο.

Η πολιτική βία και η τρομοκρατία έχουν αποτελέσει σε πολλές λογοτεχνίες του δυτικού κόσμου πρόσφορο έδαφος λογοτεχνικής επεξεργασίας λόγω του ισχυρού συμβολικού τους φορτίου. Από το *The Secret Agent* του Joseph

* Η Βασιλική Λαλαγιάννη είναι Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας και Πολιτισμού στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Η Βασιλική Πέτσα είναι υποψήφια διδάκτορας του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο - ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) - Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: Ηράκλειτος II. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου

Conrad και το *Justes* του Albert Camus μέχρι, πιο πρόσφατα, την Doris Lessing με το *The Good Terrorist* και τα βιβλία του Don DeLillo, όλο και περισσότεροι συγγραφείς γοντεύονται τα τελευταία χρόνια από τους τρομοκράτες αναρχικούς αλλά και την οργανωμένη τρομοκρατία, τις ομάδες ένοπλης πάλης και το αντάρτικο πόλεων. Ο «μικρός πόλεμος» [la petite guerre] του Clausewitz, οι θεωρητικές θέσεις για τη βία του Raymond Aron, της Hannah Arendt και πολλών άλλων διανοούμενων φαίνεται ότι επανέρχονται υπό το πρίσμα νεότερων θεωριών, όπως οι θεωρίες του τραύματος¹ με εμφανή την επίδραση της ψυχανάλυσης και της κοινωνικοπολιτισμικής και ψυχολογικής ανθρωπολογίας.

Ο πολύσημος και αμφιλεγόμενος όρος «τρομοκρατία» συνιστά πεδίο διερεύνησης και αναλυτικής επεξεργασίας για διάφορες επιστημονικές ειδικότητες, εμφιλοχωρώντας παράλληλα και στον πολιτικό λόγο πλείστον άλλων κοινωνικοπολιτικών φορέων δημοσίου λόγου. Ειδικότερα, ο εννοιολογικός προσδιορισμός του όρου «τρομοκρατία» συνιστά πεδίο έντονων ιδεολογικών, θεωρητικών και πολιτικών αντιπαράθεσεων, γεγονός που καθιστά αδύνατη μια κοινά αποδεκτή εννοιολογική οριοθέτησή του στις επιστήμες που ασχολούνται με αυτόν όπως, για παράδειγμα, στον χώρο των πολιτικών επιστημών, της κοινωνιολογίας αλλά και της ψυχολογίας.² Παράλληλα, η ιστορική διαφοροποίηση των μορφών ακραίας πολιτικής δράσης εναντίον των εκάστοτε προσδιοριζόμενων «εξουσιαστικών» μηχανισμών –και ως τέτοιοι θεωρούνται το κράτος, τα «ξένα συμφέροντα» καθώς και διάφοροι κοινωνικοπολιτικοί θεσμοί– δεν επιτρέπει τη σκιαγράφηση μιας άρρηκτης συνέχειας στην εξέλιξη των πρακτικών, των κινήτρων και των διαφορών άλλων αναλυ-

1. Ο Figley τοποθετεί τον ορισμό του τραύματος σε δύο διακριτούς αλλά συναφείς χώρους: ορίζει το *ψυχολογικό* τραύμα ως «μία συναισθηματική κατάσταση έντονου άγχους και έλλειψης άνεσης η οποία απορρέει από τις αναμνήσεις μιας εξαιρετικά καταστροφικής εμπειρίας που κλόνισε στον επιβίωσαντα την αίσθηση του άπρωτου μπροστά στο κακό» βλ. C. Figley, *Trauma and its wake: The study and treatment of post traumatic stress disorder*, Brunner/Mazel, Νέα Υόρκη 1985, σ. xviii. Ορίζει επίσης (*στο ίδιο*, σ. xix) το τραύμα και *συμπεριφορικά* ως «ένα σύνολο συνειδητών και ασυνειδητών πράξεων και συμπεριφορών που συνδέονται με τη διαχείριση του άγχους της καταστροφής και με την περίοδο που ακολουθεί άμεσα αυτήν την καταστροφή».

2. Βλ. M. Crenshaw, «The Psychology of Terrorism: An Agenda for the 21st Century», *Political Psychology*, τόμ. 21, τχ. 2, 2000, σ. 405-420 και W. Laquer, *Terrorism*, Little Brown, Βοστώνη 1977. Για ορισμένους κριτικούς, ο όρος τρομοκρατία συνιστά πρωτίστως «προϊόν» της ρητορικής [rhetorical product] βλ. J. Zulaika - W.A. Douglass, *Terror and Taboo. The follies, fables and faces of terrorism*, Routledge, Νέα Υόρκη 1996, σ. 23.

τικών παραμέτρων που ορίζουν την έννοια της «τρομοκρατίας». Μπορούν όμως να εντοπιστούν ορισμένες κοινές συνιστώσες στις απόπειρες προσδιορισμού του πολύσημου και συγχρόνως αμφίσημου αυτού όρου. Όπως έδειξε η μελέτη των Schmidt και Jongman,³ όλοι οι ορισμοί συγκλίνουν σε τρία σημεία: το πρώτο αφορά την κατ' επανάληψη χρήση βίας η οποία, μέσω της εγγενώς εργαλειακής της στοχοθεσίας, οφείλει να διαχωριστεί από την έννοια της πολιτικής δύναμης που κατέχεται από κοινωτικοπολιτικές ομάδες ως αυτοσκοπός· το δεύτερο σημείο αφορά το προσδοκώμενο αποτέλεσμα της χρήσης βίας, την επιδίωξη και την επιλογή των πολιτικών στόχων· και το τρίτο αναφέρεται στην πρόθεση των φορέων πολιτικής βίας να προκαλέσουν τρόπο πρωτίτως στην ομάδα-στόχο και δευτερευόντως στον πληθυσμό, ως μέσο αφύπνισης. Τονίζοντας αυτή τη διττή λειτουργία και πρόθεση της τρομοκρατίας, ο Juergensmeyer⁴ υποστήριξε ότι οι τρομοκρατικές πράξεις συνιστούν τόσο «συμβάντα παράστασης» [performance events]⁵ όσο και επιτελεστικές πράξεις [performative acts]. Οι πλέον πρόσφατες μελέτες για την τρομοκρατία εξετάζουν το φαινόμενο κυρίως στο πλαίσιο της εδαφικοποίησης [territorialisation] και της διεθνικότητας [transnationality], αναδεικνύουν με βεβαιότητα την πολυπλοκότητά του, συχνά όμως διενεργούν την έρευνά τους πάνω σε διαφορετικούς άξονες. Η Louise Richardson, για παράδειγμα, καθορίζει τον τρομοκράτη έξω από τις στερεοτυπικές εικόνες που έχουν επικρατήσει για αυτόν –ένας απεχθής Άλλος–, τονίζοντας την καθημερινότητα και τις συμπεριφορές του που δεν διαφέρουν από αυτές των άλλων ανθρώπων.⁶ Η λακανική ψυχανάλυτριά Ηλένη L'Heuillet αναφέρει την τρομοκρατία ως ένα είδος ψύχωσης που αρνείται κάθε υποκειμενικότητα και της αποδίδει, ειδικότερα στην αυτοκτονική εκδοχή της [suicide terrorism], μια «μυδενιστική μελαγχολία» και το «σύνδρομο του Cotard» απ'

3. A.P. Schmidt - A.J. Jongman, *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories and Literature*, North Holland Publishers, Άμστερνταμ 1988.

4. M. Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*, University of California Press, Berkeley, CA. 2000, σ. 125.

5. Για τη συμβολική διάσταση της τρομοκρατικής βίας, βλ. C. Garnier, «La représentation du terroriste anarchiste dans quelques romans français de la fin du XIXe siècle», *Cahiers d'Histoire. Revue d'histoire critique*, 2005, <http://chrhc.revues.org/index952.html>, (24/12/2011)· J. Zulaika - W.A. Douglass, "The terrorist subject: terrorism studies and the absent subjectivity", *Critical Studies on Terrorism*, τόμ. 1, τχ. 1, 2008, σ. 27-36· D. Apter, *The legitimization of violence*, New York University Press, Νέα Υόρκη 1997.

6. L. Richardson, *What the terrorists Want: Understanding the Enemy, Containing the Threat*, Random House, Νέα Υόρκη 2006.

όπου δύσκολα διαφεύγει το εγκλωβισμένο υποκείμενο.⁷

Το άρθρο αυτό θα προσπαθήσει να διερευνήσει τις απεικονίσεις σε σύγχρονα λογοτεχνικά κείμενα μορφών ακραίας πολιτικής βίας που διαπράττονται από μη κρατικούς φορείς και εμπίπτουν, ακολουθώντας την τυπολογία του Post,⁸ στον ιδεότυπο της «λαϊκής επαναστατικής τρομοκρατίας».⁹ Η «λαϊκή επαναστατική τρομοκρατία» μπορεί να νοηθεί, για να επικαλεστούμε τον Badiou, ως ένα «συμβάν» [événement], ως «μια πραγματική ρήξη (τόσο σε επίπεδο συλλογιστικής, όσο και σε επίπεδο πράξης) με το συγκεκριμένο πλαίσιο στο οποίο το γεγονός έλαβε χώρα»,¹⁰ όχι εξαιτίας της ακρότητας ή της συνεχούς επανάληψης των διαπραχθεισών πολιτικών πράξεων, αλλά λόγω του γεγονότος ότι δυναμικά εμπεριέχει το «συλλογικό», είτε ως επίκληση είτε ως προϋπόθεση, ενώ ταυτόχρονα καταδεικνύει και προσδιορίζει την ακριβή διάσταση της κρατικής εξουσίας μέσω της κριτικής αποστασιοποίησης που διατηρείται από αυτή.¹¹ Το πραγματικό, δηλαδή το πολιτικό συμβάν ως μια διαδικασία αλήθειας, [“truth procedure”] διαταράσσει την ενάργεια και τη συνοχή της συμβολικής τάξης, φανερώνοντας το προϋπάρχον θεμελιακό εμπειρικό κενό του αρχικού πλαισίου. Η διατάραξη της συμβολικής τάξης παράγει ένα νέο υποκείμενο, ταυτοποιήσιμο εκ των υστέρων που «δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια ενεργός πιστότητα ως προς το γεγονός της αλήθειας».¹² Αυτή η επαναθεμελίωση του υποκειμένου ως πιστού συμμετέχοντος στο συμβάν διεξάγεται μόνο εκ των υστέρων: όπως έχει επισημάνει και η Cathy Caruth με βάση τη «θεωρία του τραύματος», ο «μάρτυρας» βρίσκεται

7. H. L'Heuillet, *Aux sources du terrorisme. De la petite guerre aux attentats-suicides*, Fayard, Παρίσι 2009.

8. J.M. Post, *Leaders and their followers in a dangerous world: The psychology of political behavior*, Cornell University Press, Ithaca 2004, σ. 123-131.

9. Η Μαίρν Μπόσον (*Περί του ορισμού της τρομοκρατίας*, Τραυλός, Αθήνα 2000) εντοπίζει κοινά χαρακτηριστικά γνωρίσματα όλων των ευρωπαϊκών ακροαριστερών εξωκοινοβουλευτικών οργανώσεων που επιδόθηκαν σε πράξεις πολιτικής βίας από τη δεκαετία του 1960 μέχρι σήμερα. Όπως επισημαίνει, πρόκειται για ομάδες που σηματοδεύθηκαν από τα γεγονότα του Μάη του '68, που δρουν με πλήρη μυστικότητα και σύμφωνα με τους κανόνες της συνωμοσιολογίας, με ξεκάθαρη και στοχευμένη πολιτική δράση εναντίον προσώπων του πολιτικού, του δημοσιογραφικού και του επιχειρηματικού κόσμου. Ιδιαίτερο γνώρισμα των τρομοκρατικών «χτυπημάτων» αυτών των ομάδων αποτελεί η συνακόλουθη ανάληψη ευθύνης με προκηρύξεις που επιχειρούν να δικαιολογήσουν και να αποκρυσταλλώσουν το συμβολικό περιεχόμενο της αντίστοιχης πράξης.

10. A. Badiou, *Metapolitics*, Verso, Νέα Υόρκη-Λονδίνο 2005, σ. 42.

11. Στο ίδιο, σ. 141, 145.

12. Στο ίδιο, σ. xiii.

μέσα στο ίδιο το γεγονός και συνεπώς η ιστορική αναγκαιότητα της μαρτυρίας, η φαντασιωσική αναπαράστασή της, δεν μπορεί να συντελεστεί παρά με χρονική καθυστέρηση.¹³

Το πραγματικό συμβάν [event], η άμεση διάσταση του πραγματικού, δεν έγκειται στην άμεση πραγματικότητα των πράξεων βίας, αλλά στην πρόσληψή τους και στη μνημειοποίησή τους σε επίπεδο συλλογικό. Ως συλλογική μνήμη μπορεί να οριστεί το διαρκώς μεταβαλλόμενο αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης μεταξύ των επίσημων ιστορικών λόγων, της αποκαλούμενης και «ιστορικής μνήμης», και των ατομικών στρατηγικών ενθύμησης, διαδικασίας που προϋποθέτει την αφαιρετική ομοιογενοποίηση στη διαμόρφωση και στην απόδοση ενός κοινωνικού-ιστορικού λόγου.¹⁴ Η συλλογική μνήμη εδράζεται στο μεταίχμιο του ιστορικού και του υποκειμενικού, του ιδιωτικού και του δημοσίου, του ψυχικού και του κοινωνικού, συνιστώντας μια εγγραφή σε εκκρεμότητα και διαρκή επαναδιαπραγμάτευση. Σύμφωνα με τον Maurice Halbwachs, οι διαδικασίες που οδηγούν στη σχηματοποίηση των παροδικών αποτυπώσεων της ιστορικής μνήμης και αφορούν την επανεξέταση ενός κοινού ιστορικού παρελθόντος δεν πραγματοποιούνται υπό το φως νέων τεκμηρίων ή ιστορικών αποσαφηνίσεων αλλά διαμορφώνονται με βάση τις σύγχρονες πεποιθήσεις. Συνεπώς, «η σημασία της επανεμφάνισης των αναμνήσεων δεν βρίσκεται μέσα σε αυτές τις ίδιες, αλλά στη σχέση τους με τις ιδέες και τις αντιλήψεις του παρόντος».¹⁵

Η λογοτεχνία, ως διακριτό πεδίο της πολιτισμικής παραγωγής, συνιστά σημαντικό φορέα διαμόρφωσης και επαναδιαπραγμάτευσης της ιστορικής μνήμης. Με τη διαμεσολάβηση της αφηγηματικότητας επιτυγχάνεται η μετατροπή ενός γεγονότος-εικόνας σε ψυχική αναπαράσταση. Με άλλα λόγια, «τα ιστορικά γεγονότα εισέρχονται στον χώρο της μνήμης μόνο όταν έχουν μετασχηματιστεί σε αφηγηματικά γεγονότα»,¹⁶ σε μια αλληλουχία επίδρασης και επαναληπτικότητας που καθιστά το μοναδικό ιστορικό συμβάν πολλαπλό και εναλλασσόμενο αφηγηματικό γεγονός. Έτσι, «αντί να παρέχει παρηγοριά, το μυθολογικό έργο καυτηριάζει την πληγή με άβολες ερωτήσεις και σταθερή

13. C. Caruth, *Unclaimed Experience. Trauma, Narrative, and History*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1996, σ. 7.

14. S. Žižek, *Βία. Έξι λοξοί στοχασμοί*, Scripta, Αθήνα 2010, σ. 67.

15. M. Halbwachs, *Les cadres sociaux de la mémoire*, Albin Michel, Παρίσι 1994 [1925], σ. 141-142.

16. Τ. Πολίτη, *Δοκίμια για το ιστορικό μυθιστόρημα. Σταθμοί στην εξέλιξη του είδους*, Άγρα, Αθήνα 2000, σ. 60.

ενδοσκόπηση. Αποκαθάρσει το γεγονός στο συλλογικό φαντασιακό με την εμφύτευση της αρχικής οδυνηρής κατάληξης σε αφηγήσεις, ποιήματα, θεατρικά έργα και ιστορίες». ¹⁷ Παράλληλα, σε επίπεδο υποκειμένου, αλλά και ειδικότερα σε ό,τι αφορά το συμβάν της τρομοκρατικής πράξης, ο λογοτεχνικός λόγος με «τις αφηγηματικές του συμβάσεις, τη δύναμη αλλά και την αυθαιρεσία, ενδεχομένως, της μυθοπλασίας, μπορεί να προσεγγίσει με τον δικό του τρόπο τον τρομοκράτη και να συλλάβει τη συνολική, εξωτερική και εσωτερική του κίνηση». ¹⁸ Ο διχασμός του τραυματισμένου υποκειμένου που συχνά παρατηρείται, δεν είναι μόνο ασυνείδητος (ως αποτέλεσμα της εγκαθίδρυσης μιας νέας ψυχικής λειτουργίας που διαιρεί τον χρόνο σε «πριν» και μετά») ¹⁹ ή υποκινούμενος από εξωτερικές αιτίες, όπως υπονοεί ο «εκτιμητός νοηματικός σκοπός», αλλά και στην ίδια τη διαδικασία της γραφής υιοθετείται ως δομικός ιστός, με τον εκάστοτε συγγραφέα να αυτο-διχοτομείται σε «ενεργό αφηγούμενο υποκείμενο» και σε «παθητικό αφηγηθέν αντικείμενο». ²⁰

Στο άρθρο παρουσιάζονται ερευνητικά συμπεράσματα που προέκυψαν μετά την επεξεργασία και ανάλυση ενός corpus σύγχρονων ελληνικών λογοτεχνικών έργων που εστιάζουν αποκλειστικά ή που αναφέρονται μερικώς σε ζητήματα τρομοκρατίας, όπως αυτή ορίστηκε παραπάνω. Μέσα από τον λογοτεχνικό λόγο, στον βαθμό που αυτός συνιστά πεδίο δευτερογενούς επεξεργασίας του πολιτικού φαινομένου της βίας, θα γίνει προσπάθεια ανάδειξης των αναπαραστάσεων οι οποίες εγγράφονται σε επίπεδο υποκειμένων, γεγονότων και ιδεολογιών στο πλαίσιο της διάδρασης του ιστορικού γεγονότος και της λογοτεχνικής καταγραφής του.

Η ελληνική λογοτεχνική παραγωγή που θίγει στην κυρίως ή στην επιμέρους προβληματική της το ζήτημα της οργάνωσης και των διαφόρων δράσεων που εκτελούν εξτρεμιστικές οργανώσεις –οι οποίες αυτοαποκαλούνται αριστερές– καθώς και την περιγραφή των εκούσιων ή ακούσιων συνεπειών των πράξεων αυτών, αποτελείται από έργα μυθοπλαστικά ενώ λείπουν εντελώς οι μαρτυρίες ²¹ και οι αυτοβιογραφίες. ²² Εδώ παρατηρείται μία διαφοροποίηση

17. U. Baer (επιμ.), *110. New York Stories. New York Writes after September 11*, New York University Press, Νέα Υόρκη 2002, σ. 3.

18. Κ. Καρακώπιας, «Όψεις της τρομοκρατίας», στο συλλογικό τόμο, *Θρυμματισμένος πλανήτης*, Μίνωας, Αθήνα 2004, σ. 17.

19. Α. Αλεξανδρίδης, *Η Βία*, Ίκαρος, Αθήνα 2007, σ. 32.

20. «Active narrating subject» και «passive described object» βλ. S.J. Brison, *Aftermath: Violence and the Remaking of a Self*, Princeton University Press, Princeton 2002, σ. 73.

21. Ο Σάββας Ξηρός χαρακτηρίζει ως μαρτυρία το βιβλίο του με τίτλο *Η μέρα εκείνη* και υπότιτλο *1560 ώρες στην Εντατική. Μια Ιστορία για το δικό μας Γκουαντανάμο* (ιδιωτικές εκ-

σε σχέση με τις άλλες ευρωπαϊκές λογοτεχνίες και, ειδικότερα, τη γερμανική και την ιταλική, όπου τόσο πρώην μέλη τρομοκρατικών οργανώσεων όσο και συγγενείς θυμάτων της τρομοκρατίας έγραψαν και δημοσίευσαν με εκδοτική επιτυχία αυτοβιογραφικά κείμενα, συνεντεύξεις και χρονικά.²³

Στην κατηγορία της μυθοπλασίας με θέμα την τρομοκρατία (στο «μυθιστόρημα της τρομοκρατίας», όπως θα μπορούσε να ονομαστεί), εντάσσεται μια ομάδα έργων –μυθιστορήματα και διηγήματα– τα οποία αναφέρονται στην ένοπλη πολιτική βία και σε τρομοκρατικές πράξεις και τα οποία, κατά κύριο λόγο, έχουν εκδοθεί τα τελευταία δέκα χρόνια: *Το Θολάμι* του Ν. Κάσδαγλη (1987), *Το πέμπτο γένος* του Δ. Νόλλα (1988), *Αγγελιοί από το Νοέμβρη* του Θ. Θεοδωρόπουλου (1989), *Οι πολίτες της σιωπής* της Ν. Ευθυμιάδη (1993), *Ο άνθρωπος που ξεχάστηκε* του Δ. Νόλλα (1995), *Οι σχοινοβάτες* της Α. Κουκουτσάκη (2002), *Τέσσερις ελληνικοί φόνοι* του Α. Πανσέληνου (2004), *Το σπίτι και το κελί* του Χ. Χωμενίδη (2005), *Η μανιά με την Άνοιξη* του Α. Μαραγκόπουλου (2006), *Το άλλο μισό μου πορτοκάλι* του Α. Μαυρόπουλου (2007), *Το έβδομο ανακοινωθέν* του Γ. Πέτσα (2010), *Ο καιρός του καθενός* του Δ. Νόλλα (2010) και το συλλογικό *Θρυμματισμένοι πλανήτες*, που εκδόθηκε το 2004.

Δόσεις Α. Romero, Αθήνα 2006), όπου παρατηρείται σαφής διάθεση καταγγελίας εναντίον αυτού που ο συγγραφέας ονομάζει «κρατική αυθαιρεσία» και την οποία υπέστη κατά τη διάρκεια της ανακριτικής διαδικασίας που ακολούθησε τη σύλληψή του. Το έργο αυτό, του οποίου η λογοτεχνικότητα σαφώς αμφισβητείται και που μπορεί να χαρακτηριστεί ως μετα-μαρτυρία, αντι-μαρτυρία, ή διαμαρτυρία καθώς αποτελεί μια κατάθεση εναντίον της αδιαφάνειας της ανακριτικής διαδικασίας στην οποία υποβλήθηκε ο κρατούμενος, διανθίζεται με οποραδικές αυτοβιογραφικές αναφορές για τη ζωή του πριν από τον σχηματισμό της τρομοκρατικής οργάνωσης. Η μαρτυρία του Σ. Ξηρού αποπειράται να αντιστρέψει και να αποδομήσει τις παγιωμένες ερμηνείες του όρου «τρομοκρατία», μια στόχευση που τίθεται στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου με τον εύγλωττο τίτλο «Αντίλογος».

22. Στην κατηγορία της βιογραφίας, θα μπορούσε να τοποθετηθεί το βιβλίο *Εντολή άνωθεν. Δολοφονήστε τον Παύλο Μπακογιάννη*, Ντουντούμης, Αθήνα 2002, από τον αδερφό του θύματος Νίκο Κ. Μπακογιάννη. Στο έργο αυτό αποδίδεται φόρος τιμής προς τον εκλιπόντα αδερφό μέσα από την καταγραφή αναμνήσεων, ενώ στο τελευταίο κεφάλαιο επιχειρείται μια πολιτικού τύπου ανάλυση των κινήτρων που ώθησαν τους δράστες στη δολοφονία.

23. Αναφέρουμε, ενδεικτικά, για την περίπτωση της ιταλικής τρομοκρατίας: Β. Balzerani, *Compagna luna*, Feltrinelli, Μιλάνο 2008· Μ. Calabresi, *Spingendo la notte più in là: Storia della mia famiglia e di altre vittime del terrorismo*, Mondadori, Μιλάνο 2007· V. Morucci, *La peggio gioventù*, Rizzoli, Μιλάνο 2004. Για την περίπτωση της γερμανικής τρομοκρατίας, βλ. Μ. Schiller, *Remembering the Armed Struggle: Life in Baader-Meinhof*, Zidane Press, Λονδίνο 2009.

Οι τρομοκρατικές πράξεις που ορίζουν τον αφηγηματικό άξονα δεν επιχειρούν πρωτίτως να αναπαραστήσουν ή να υποδηλώσουν πραγματικά πρόσωπα ή ιστορικά καταγεγραμμένες ενέργειες, αλλά αποτυπώνουν τάσεις και ορίζουν αναλογίες με την πραγματικότητα. Το μυθιστόρημα *Η μανία με την Ανοιξη*, του Άρν Μαραγκόπουλου, είναι το πρώτο βιβλίο του είδους όπου αναφέρεται ρητά το όνομα της τρομοκρατικής οργάνωσης «17 Νοέμβρη» ενώ σε άλλα μυθιστορήματα υπονοείται. Στα μυθοπλαστικά έργα με ανάλογη θεματική, η τρομοκρατία εκλαμβάνεται ως «συμβολική δράση σχεδιασμένη για να επηρεάσει τις πολιτικές συμπεριφορές με τη χρήση ανώμαλων μέσων που περιλαμβάνουν βία ή την απειλή της βίας», σύμφωνα με τον ορισμό του Thomas Perry Thornton.²⁴ Ως πολιτική συμπεριφορά εκλαμβάνεται κυρίως η επιλογή του στόχου και λιγότερο η αποτύπωση του κινήτρου ως ιδεολογικού εφελκυστήρα. Σε ελάχιστα από τα έργα της νεοελληνικής λογοτεχνικής παραγωγής που αναφέραμε εκφέρεται θεωρητικός λόγος, δηλαδή λόγος περί βίας, περί καταστολής, θεωρητικές θέσεις για την επανάσταση, την εξέγερση, την ισότητα, τη δημοκρατία, σε αντίθεση, για παράδειγμα, με την αντίστοιχη ιταλική λογοτεχνική παραγωγή όπου τα κείμενα εστιάζουν στη θυματοποίηση και στην ιδεολογική ένδωση της τρομοκρατίας. Ενδεικτικά, στο μυθιστόρημα του Χρήστου Χωμενίδη, *Το σπίτι και το κελί*, τα κίνητρα του τρομοκράτη αφηγητή, τόσο για την ένταξή του στην οργάνωση, όσο και για τη δράση και, τελικά, την προδοσία απέναντι στην οργάνωση είναι αμιγώς προσωπικά: η δολοφονία της κοπέλας του από την αστυνομία, ο θαυμασμός προς τον κοσμοπολίτη θείο-εγκέφαλο της Εταιρείας, η δολοφονία από την ίδια την οργάνωση του πλατωνικού του έρωτα. Σε όλα τα έργα, όμως, ο στόχος εντοπίζεται στους «εχθρούς» της Αριστεράς: τράπεζες, εκπρόσωποι του κεφαλαίου, βασιανιστές της χούντας, απόγονοι «εθνικοφρόνων» του Εμφυλίου. Στο *Θολάμι*, του Νίκου Κάσδαγλη, δεν γίνεται καν λόγος για κίνητρο της τρομοκρατικής πράξης. Το κεντρικό πρόσωπο –μία εκτελεστική μηχανή που δολοφονεί αδιακρίτως σε μια προσπάθεια να βρει ένα ασφαλές καταφύγιο– παρουσιάζεται, μέσα σε ένα ρεαλιστικό αφηγηματικό περιβάλλον, να κατατρώχεται από μια νοσηρή ιδιοσυγκρασία που απηχεί σκοπούς αποκομμένους από κάθε πολιτική αναφορά και από σαφή ιστορικά συγκείμενα. Αξιοσημείωτη εξαίρεση αποτελεί το πρόσφατο μυθιστόρημα του Γιάννη Πέτσα, *Το έβδομο ανακοινωθέν*, όπου στο επίκεντρο του αφηγηματικού ι-

24. T.P. Thornton, «Terror as a weapon of political agitation», στο H. Eckstein (επιμ.), *Internal War*, Free Press, Νέα Υόρκη 1964, σ. 73.

στού τίθεται ακριβώς η συγγραφή του πολιτικού μανιφέστου από τον ήρωα, ο οποίος παλινδρομεί ανάμεσα στο άμεσο πολιτικό παρόν και στις φαντασιακές συζητήσεις που αναπτύσσει με νεκρούς τρομοκράτες που «επιστρέφουν» φαντασματικά από τις υπεδάφειες «σπράγγες». Αλλά και στο πρόσφατο μυθιστόρημα του Δημήτρη Νόλλα, *Ο καιρός του καθενός* (2010), η αφήγησις διανθίζεται από συζητήσεις ιδεολογικού περιεχομένου και από δοκιμασιότυπες αναφορές στη βία, την καταστολή και την εξουσία. Οι σύντομες θεωρητικές τοποθετήσεις του Σανιδόπουλου και οι πολιτικοί λόγοι της Φλώρας, στη *Μανία με την άνοιξη*, αποτελούν ακόμη έναν, περιορισμένο, χώρο ιδεολογικής κατάθεσης.

Σε αντίθεση με το «μυθιστόρημα του Εμφυλίου», όπου η πολιτική της μνήμης υπήρξε, και από τις δύο πλευρές, έντονα στρατευμένη σε αναζήτηση μιας «μείζονος αφήγησης» που θα δικαίωνε τις πολιτικές επιλογές κάθε πλευράς,²⁵ στο μυθιστόρημα της τρομοκρατίας δεν επιδιώκεται ιδεολογική δικαίωση ή άρση της συλλογικής ενοχής μέσω της μνημονικής επανάκλησης των τραυματικών γεγονότων, αλλά επαναπροσδιορισμός του υποκειμένου, με το «εγώ» να προτάσσεται συνήθως είτε ως πρωτοπρόσωπος αφηγητής είτε ως το κύριο μυθιστορηματικό πρόσωπο. Πρόκειται όμως για το «εγώ» του θύτη και όχι του θύματος. Σε αντίθεση με τα έργα της γερμανικής και της ιταλικής λογοτεχνικής παραγωγής, που εστιάζουν σε ζητήματα τρομοκρατίας μέσα από τη μυθοπλασία, τον αυτοβιογραφικό λόγο ή την υβριδική μείξη του ιστοριογραφικού και του αυτοβιογραφικού λόγου, στον ελληνικό χώρο λείπει εντελώς το θύμα είτε ως μυθιστορηματικό πρόσωπο είτε ως αφηγητής στο μυθιστόρημα είτε ως αφηγητής μαρτυρίας είτε ως αυτοβιογραφούμενο υποκείμενο. Μόνη εξαίρεση αποτελεί το βιβλίο του Νίκου Μπακογιάννη, *αδελφού του Παύλου, Εντολή άνωθεν. Δολοφονήστε τον Παύλο Μπακογιάννη*. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι το έργο γράφτηκε το 2002, δηλαδή μετά την εξάρθρωση της «17 Νοέμβρη», οπότε και επιχειρείται η αναψυλάφηση του τραυματικού παρελθόντος, καθώς και το ότι η εν λόγω μαρτυρία – με εξαίρεση σποραδικές συνεντεύξεις συγγενών θυμάτων της τρομοκρατίας στον Τύπο – αποτελεί τη μόνη γραπτή μαρτυρία, τη μόνη εκφορά τραυματικής μνήμης από την πλευρά των συγγενών των θυμάτων.

Στα περισσότερα από τα έργα που ανήκουν στον χώρο αυτόν, το φαινόμενο

25. Λ. Φλιτούρης, «Ο εμφύλιος στο “σέλιλοϊντ”»: Ιστορία και μνήμη», στο Ρ. Βαν Μπούσχοτεν - Τ. Βερβενιώτη - Ε. Βουτυρά - Β. Δαλκαβούκης - Κ. Μπάδα (επιμ.), *Μνήμες και Λίθη του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Δίκτυο για τη μελέτη των εμφυλίων πολέμων/Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 387-404.

της τρομοκρατίας δεν σκιαγραφείται ως αποκομμένη πολιτική πρακτική της μεταπολιτευτικής περιόδου, αλλά συνδέεται, μέσω της ιστορικής μνήμης, με γεγονότα-ορόσημα της εθνικής πολιτικής ιστορίας που αποκρυσταλλώθηκαν ως τραυματικά βιώματα συλλογικής εμπειρίας. Η ιστορική σύνδεση με τον εμφύλιο πόλεμο, παρότι δεν παρουσιάζεται ως αυτονόητη συνδύλωση όπως ο αγώνας εναντίον της δικτατορίας, εντούτοις εντάσσεται στο πλαίσιο μιας από γενιά σε γενιά μετάδοσης του τραύματος [transgenerational trauma]:

«Τα γεγονότα της βιαιότητας που συνήθως αποκαλείται *τρομοκρατία* κατακλύζουν πολύ κόσμο, όπως η παλιρροία: έρχεται το ρεύμα των συμβάντων, πλημμυρίζει την ακτή της στενοχωρίας, της πίκρας, του αρχαίου θυμού, παρασύροντας μαζί του και κάποια εμπόδια, πεταμένα μαζί με τα φύκια στην άκρη της ακτής (όπως τη στιγμιαία αντίδραση για την απώλεια ενός αθώου), και τα διώχνει πίσω προς την ξηρά της λογικής και της φρονιμάδας – αλλά για πολύ λίγο [...]. Έρχεται μετά η άμωπη της λήθης και τα παρασέρνει όλα μαζί στο βυθό των πραγμάτων, της συνειδήσης, της Ιστορίας, στην άβυσσο των νεκρών σου απ' όπου τίποτε δεν γυρίζει πίσω. Εκτός από τον κληρονομημένο, παρατεταμένο θυμό που δεν βρίσκει ικανοποίηση».²⁶

Ο εμφύλιος θυμός που απορρέει από ένα συλλογικό αίσθημα απογοήτευσης στη μετεμφυλιακή εποχή, εκφράζεται με αμεσότητα από τον αφηγητή του μυθιστορήματος του Άρη Μαραγκόπουλου, *Η μανία με την Άνοιξη*. Πρόκειται για μία αναδρομική αλυσίδα αδικαιώτων επιδιώξεων και οραμάτων της «Αριστεράς»²⁷ που επανέρχονται με διαφορετικές προϋποθέσεις, αλλά κοινό στόχο: την ένοπλη πάλη εναντίον κάθε επιβολής κρατικής βίας και

26. Α. Μαραγκόπουλος, *Η μανία με την Άνοιξη*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006, σ. 315-316.

27. Σε προκλήσεις επισημαίνονται οι ιδεολογικές συγγένειες της τρομοκρατίας με τον Εμφύλιο. «Πολλοί ξεγελιούνται απ' τα αντάρτικα 1940-44, το Δεκέμβρη, το δεύτερο αντάρτικο. Αλλά τα σημερινά ΚΚΕ –και τα δύο– δεν έχουν καμμία απολύτως σχέση με το ΚΚΕ εκείνης της περιόδου. Το ΚΚΕ εκείνης της εποχής ήταν κόμμα επαναστατικό» (Απρίλης του 1977, παρατίθεται στο Γ. Καραμυελιάς, *Το ελληνικό αντάρτικο των πόλεων 1974-1985*, Γραφές, Αθήνα 2002, σ. 44). Ως «επαναστατική οργάνωση» αυτοπροσδιοριζόταν και υπέγραφε και η «17 Νοέμβρη», ενώ αλλού υπογραμμίζεται η θεμελιακή διαφοροποίηση της «17 Νοέμβρη» από το αντιδικτατορικό κίνημα: «Οι πράξεις ένοπλης λαϊκής βίας από την επαναστατική Αριστερά στα 5 χρόνια “δημοκρατίας” έχουν ξεπεράσει και ποιοτικά και ποσοτικά τις βίαιες ενέργειες των αντιστασιακών οργανώσεων στη διάρκεια της 7χρονης δικτατορίας» (Ιανουάριος 1980, παρατίθεται στο Γ. Καραμυελιάς, *Το ελληνικό αντάρτικο των πόλεων 1974-1985*, ό.π., σ. 68).

καταπίπτει των βασικών ελευθεριών από το κράτος. Η ήττα της Αριστεράς στον Εμφύλιο μπορεί, συνεπώς, να εννοιοποιηθεί ως «επιλεγμένο τραύμα» [chosen trauma], σύμφωνα με τον Vamik D. Volkan,²⁸ το οποίο θα ενδυνάμωνε τους αλληλέγγυους δεσμούς των μελών των τρομοκρατικών οργανώσεων και θα μπορούσε να επανενεργοποιηθεί προκειμένου να οργανώσει θεσμικά το νέο αντι-κρατικό (πια) μέτωπο, αντιτιθέμενο στη μεταπολιτευτική συναίνεση και ευφορία. Στη *Μανία με την Άνοιξη*, η μνημονική ανάκληση αφορά γεγονότα της δικτατορίας που σφράγισαν τη ζωή του ήρωα Βενιαμίν Σανιδόπουλου, αναγκάζοντάς τον να καταφύγει στο εξωτερικό. Αλλά και ο Εμφύλιος ανασύρεται από την προσωπική μνήμη στο ίδιο μυθιστόρημα. Η αριστερή ακτιβίστρια Φλώρα, που οικειοθελώς εγκαταστάθηκε μετά τη δικτατορία των συνταγματαρχών σε ένα νησί το οποίο είχε φιλοξενήσει εκατοντάδες πολιτικούς εξόριστους, δημιουργεί με τους κατοίκους κλειστές ομάδες πολιτικής δράσης που καταλήγουν σε τρομοκρατικές ενέργειες με κύρια στόχευση την εκδίκηση για διάφορα γεγονότα που συνέβησαν στην ταραγμένη περίοδο του Εμφυλίου και της Χούντας. Έτσι η εξολόθρευση των ντόπιων που πρωτοστάτησαν σε γεγονότα καταστολής και χαφιεδισμού τις εποχές εκείνες έρχεται ως επακόλουθο γεγονός της τραυματικής μνήμης τόσο της προσωπικής όσο και της συλλογικής.

«Αυτός ο Αντώνης ο Μπόγας ήταν το φάντασμα εκείνου του ελεύθερου σκοπευτή, εκείνου του αγέρωχου αντάρτη του ΔΣΕ. Ένα φάντασμα του παλιού ηρωικού του εαυτού, ένα φάντασμα της ελληνικής Ιστορίας... Ο Βενιαμίν αναρωτήθηκε: *Γιατί ζει ακόμα*; Τι του επιτρέπει να ζει ίδια όπως ζούσε πριν από τριάντα τόσα χρόνια; Με ποιο δικαίωμα, ναι, με ποιο τραγικό δικαίωμα αυτό το φάντασμα παρατείνει τον επιθανάτιο ρόγχο του Εμφυλίου;»²⁹

Στο τέλος του μυθιστορήματος όλα τα πρόσωπα, θύτες, παρατηρητές των γεγονότων και μέλη των οικογενειών των θυμάτων της πολιτικής βίας, φέρονται να είναι αναπόδραστα τραυματισμένα από τα προσωπικά γεγονότα που τους σημάδεψαν σε σχέση με τη βία και την τρομοκρατία.

Στο ίδιο έργο, στο πρόσωπο της Φλώρας –κύριο μυθιστορηματικό πρόσωπο του τελευταίου έργου της τριλογίας του Τοίρκα *Η χαμένη Άνοιξη*– εξασφαλίζεται η συνέχεια της ιστορικής προοπτικής και ενορακώνεται όχι μό-

28. V.D. Volkan, «Transgenerational Transmissions and Chosen Traumas: An Aspect of Large-group Identity», *Group Analysis*, τχ. 34, 2001, σ. 79-97.

29. Α. Μαραγκόπουλος, *Η μανία με την Άνοιξη*, ό.π., σ. 402.

von η ύπαρξη συνδυετικού κρίκου τρομοκρατίας και Εμφυλίου, αλλά και η ομοούσια ταυτότητά τους, δηλαδή ταυτοποιούνται ως πολιτικοί αγώνες με συγκεκριμένη στόχευση. Η τοπογραφία της αφήγησης, χωρίς ονοματοδοτήσεις, αποτελεί ένα ενεργό ιδεολογικό σήμα καθώς μεταφέρει σε τόπους αλληγορικούς, τόπους που θυμίζουν στον επαρκή αναγνώστη τη νήσο Ουτοπία του Thomas More ή την Ικαρία του Etienne Cabet. Το νησί στο οποίο μεταβαίνει η ομάδα των αθηναίων φίλων και το οποίο δεν κατονομάζεται αλλά περιγράφεται ως «μικρό σοβιέτ στη μέση του Αιγαίου», παραμένει περικλειστο από έξωθεν επιρροές, εγκλωβισμένο στις αγκυλώσεις του παρελθόντος καθώς είναι χωρισμένο στους «νοικοκυραίους» δεξιούς και στους ανένταχτους αριστερούς της ομάδας της Φλώρας, διπολικότητα που εμφανίζεται σε ευθεία αναλογία με το τραυματισμένο «εγώ», καταδικασμένο να βιώνει επαναληπτικά τη σκηνή του δράματος και τις εσωτερικές διαμάχες που αυτό προκαλεί.

«Ο Σανιδόπουλος [...] δεν έβλεπε κανέναν εμφύλιο πόλεμο και δεν ήθελε τη σκηνοθεσία του εμφυλίου μόνο και μόνο επειδή κάποιοι επέλεξαν να παίξουν το δράμα της εκδίκησης στο όνομά του».³⁰

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γλωσσικό υλικό του κειμένου. Σύμφωνα με τους Α. Λιάκο και Γ. Παπαθεοδώρου, το γλωσσάρι του κειμένου μπορεί να εισαγάγει με τον καλύτερο τρόπο τον αναγνώστη στα συμφραζόμενα της εποχής που εκτυλίσσεται η ιστορία. «Η γλώσσα ιστορικοποιεί την αφήγηση και μεταφέρει την αξιολογική και ιδεολογική λειτουργία των κοινωνικών λόγων».³¹ Το γλωσσικό υλικό του μυθιστορήματος, όπου παρεισφρέει το συμβολικό και το πολιτικό λεξιλόγιο (ξύλινη γλώσσα, συντροφική διάλεκτος, συνθηματικός λόγος των συγκεντρώσεων), μας εισάγει τόσο στην ιδεολογική κατάσταση των ομάδων ένοπλης πάλης της Φλώρας όσο και στην ιδεολογική διάρθρωση της γλωσσικής εκφοράς στους χώρους της επαναστατικής Αριστεράς.

Στο *Άλλο μισό μου πορτοκάλι*, του Λευτέρη Μαυρόπουλου, διαγράφεται, συχνά υποβόσκουσα, μια αλληλουχία ανάμεσα στον Μεσοπόλεμο, την Αντίσταση, τον Εμφύλιο, τη δικτατορία και την τρομοκρατία, ως μετάδοση του τραύματος διαμέσου των γενεών, με τους απογόνους να εκδिकούνται για τα δεινά που υπέστησαν μέλη του οικογενειακού περιβάλλοντος στη διάρκεια

30. Στο *ίδιο*, σ. 367.

31. Τάσος Δαρβέρης, *Μια ιστορία της νύχτας, 1967-1974*, Βιβλιοπέλαγος, Αθήνα 2002, σ. 21.

διακριτών ταραγμένων περιόδων της πρόσφατης ελληνικής ιστορίας. Ο τίτλος του βιβλίου παραπέμπει σε προσφιλή εικόνα της παιδικής ηλικίας (η μητέρα να μοιράζει φέτες πορτοκαλιού στα παιδιά της που καταδυναστεύει η ανένεχια) και αποτελεί τη συμβολική «υπογραφή» της εκδίκησης που παίρνουν, ως μορφή αυτοδικίας, τα εναπομείναντα μέλη της οικογένειας. Από τον πατέρα Μιχάλη, συνδικαλιστή αγρότη που αυτοκτονεί έχοντας βασανιστεί από τη χωροφυλακή και τους παρακρατικούς στη διάρκεια εργατικών διαδηλώσεων στη Θεσσαλονίκη, στον γιο Κυριάκο, αντάρτη που εκτελέστηκε κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου, μια αλυσίδα αίματος και εκδίκησης εμφανίζεται μέσα από τις σκέψεις και, μετέπειτα, τις πράξεις του γιού Μιχάλη:

«Ένα πράγμα είχε στοιχειώσει την ψυχή μου. Ήθελα να εκδικηθώ το θάνατο του πατέρα μου και του αδερφού μου, του Κυριάκου. Οι στολές μου έφερναν αποστροφή. Κάθε ένστολος ήταν για μένα δήμιος και δολοφόνος».³²

Σε όλο το μυθιστόρημα, μέσα από παρόμοια αποσπάσματα, αναδύονται οι μηχανισμοί μετάδοσης του τραύματος που περιλαμβάνουν τη συναισθηματική επένδυση σε «αποθηκευμένες εικόνες» [deposited images],³³ όπως αυτή των αστυφυλάκων, εικόνες που ενεργοποιούν το μίσος και απελευθερώνουν την επιθετικότητα. Επιπλέον, η ταυτωνυμία πατέρα και γιου, που επιβάλλεται από τη μητέρα σε μια πράξη μελαγχολικής προσκόλλησης στο χαμένο αντικείμενο [lost object], καθιστά τον γιο «παιδί αντικατάστασης» [replacement child]³⁴ που εσωτερικεύει την εικόνα του χαμένου πατέρα και στο οποίο «επιβάλλεται» το καθήκον της εκδίκησης.

Κοινό χαρακτηριστικό όλων των έργων αποτελεί η ξεκάθαρη σήμανση των διακριτών επιπέδων που ορίζουν τον χρονικό άξονα των κειμένων. Με επίκεντρο μία ουσιώδη έλλειψη, τον χρόνο της διενέργειας των τρομοκρατικών πράξεων, συγκροτείται ένα χρονικός ορίζοντας παρελθόντος, με κυριότερους άξονες αυτόν της μύησης στην τρομοκρατική οργάνωση, της προετοιμασίας των τρομοκρατικών πράξεων και των κινήτρων που ώθησαν στις ενέργειες αυτές. Η «δραματική στιγμή» απουσιάζει, ως ένα βίωμα που ανθί-

32. Λ. Μαυρόπουλος, *Το άλλο μισό μου πορτοκάλι*, Ίνδικτος, Αθήνα 2007, σ. 197.

33. V.D. Volkan, «Psychological Concepts Useful in the Building of Political Foundations Between Nations (Track II Diplomacy)», *Journal of the American Psychoanalytic Association*, τχ. 35, 1987, σ. 903-935.

34. G. Schwab, «Replacement Children: The Transgenerational Transmission of Traumatic Loss», *American Imago*, τόμ. 66, τχ. 3, φθινόπωρο 2009, σ. 277-310.

σταται στη μνημονική ανάκληση όπως, για παράδειγμα, στο δίηγημα του Αλέξη Πανσέληνου, «Οι ανακαλύψεις του Σαβέριου», όπου οι αναφορές σε δολοφονίες συμπυκνώνονται σε μια λίστα με ονόματα θυμάτων χωρίς περιγραφές και αιτιολογήσεις. Κατά τη διάρκεια του κύριου χρόνου της αφήγησης πυκνώνουν οι αναδρομικές αφηγήσεις: το μυθιοτορηματικό πρόσωπο προσπαθεί να συνδεθεί με το παρελθόν και να αποκαταστήσει τη συνέχεια, να διατηρήσει τη μνήμη. Ο χρόνος της αναδρομικής αφήγησης εμπλέκεται συνεχώς με την κύρια αφήγηση και ο κεντρικός ήρωας, μέσα από τη μνημονική ανάκληση επανέρχεται στο παρελθόν, μια ενσάρκωση στο επίπεδο του ατομικού βιώματος, της διαδικασίας που ο Volkan ονόμασε «κατάρρευση του χρόνου» [time collapse]³⁵ και η οποία συμπυκνώνει την όσωση φαντασιώσεων και συναισθημάτων για παρελθοντικά γεγονότα με άγχη και κοινωνικές αντιλήψεις για παροντικά πολιτικά γεγονότα. Αυτή η μείξη των χρονικών επιπέδων φέρνει στο προσκήνιο τραυματικά ιστορικά γεγονότα του παρελθόντος του ήρωα στα χρόνια του Εμφύλιου ή της δικτατορίας.

Στο μυθιοτόρημα *Ο άνθρωπος που ξεχάστηκε*, του Δημήτρη Νόλλα, τα πρόσωπα που έχουν εμπλακεί σε πράξεις τρομοκρατίας στο παρελθόν αναπτύσσουν τον στοχασμό για τη βία και την εξέγερση και, μέσα από την τραυματική μνήμη, προσπαθούν να αφηγηθούν το παρελθόν τους. Στο μυθιοτόρημα αυτό η τραυματική μνήμη που βιώνεται μέσα από συμπλέγματα ενοχών και πράξεων που δεν έχουν τελεσφορήσει [actes accomplis] οδηγεί τον ήρωα σε νευρώσεις και, τελικά, στην παράνοια. Ο Μαξ Φραγκούλης επιστρέφει στην Ελλάδα μετά από χρόνια εγκατάστασης στην Αγγλία. Το γεγονός της αποτυχίας μιας τρομοκρατικής επιχείρησης, στην οποία ο ίδιος είχε συμβάλει, επανέρχεται ζωνρά στη μνήμη και καθιστά την παραμονή του στην Ελλάδα κόλαση αλλά και καθαρτήριο, μία ευκαιρία για τον προσωπικό του εξαγνισμό. Ένας βαθιά κρυμμένος εαυτός αναδύεται στην επιφάνεια αμέσως μετά την άφιξη στην Αθήνα, ο θύτης που «κουβαλάει μέσα του τη μνήμη του θύματος και δεν μπορεί να ξεχάσει». Η ανάδυση του παρελθόντος στο επίπεδο του συνειδητού δεν υπακούει στους ρητούς κανόνες της κατασκευασμένης ενθύμησης, αλλά προκύπτει από γεγονότα φαινομενικά τυχαία, από την «επιστροφή του απωθημένου», μετά από μια λανθάνουσα περίοδο. Σύμφωνα με την Cathy Caruth, η τραυματική δοκιμασία συνιστά «μια νοητική ρήξη στην εμπειρία του χρόνου».³⁶ «[...] το γεγονός δεν αφομοιώνεται ή δεν βιώνεται

35. V.D. Volkan, *Blind Trust: Large Groups and Their Leaders in Times of Crisis and Terror*, Pitchstone Publishing, Charlottesville, VA, 2004, σ. 50.

36. C. Caruth, *Unclaimed Experience. Trauma, Narrative, and History*, ό.π., σ. 61.

πλήρως εκείνη τη στιγμή, αλλά με καθυστέρηση, με τη συνεχή κατοχή του από αυτόν που το βίωσε».³⁷

«Ίσως να μπορούσε να βοηθήσει τον Μαξ να βγει μέσα από ΑΥΤΟ που είχε αρχίσει να τον σιγοψήνει και που δεν ήταν τίποτε άλλο παρά η συνέπεια ενός, τυχαίου στην αρχή, και παρατεταμένου στη συνέχεια, βλέμματος πάνω σ' ένα άγνωστο πρόσωπο».³⁸

Ο Φραγκούλης βιώνει καθημερινά αγχωτικές συνθήκες προσωπικού αδιεξόδου, ένα «σύμπλεγμα καταδίωξης» που καταλήγει σε παρανοϊκές καταστάσεις: έτσι φαντασιώνεται να συνομιλεί με τον από χρόνια νεκρό σύντροφό του Ντράβαλο, το μέλος της ομάδας το οποίο είχε συλληφθεί μετά την αποτυχία της επιχείρησης πριν από χρόνια. Οι παραληρηματικοί διάλογοι-μονόλογοι, οι φαντασιώσεις και οι ενοχές καταλήγουν στον θάνατο του Φραγκούλη σε ένα αυτοκινητιστικό δυστύχημα το οποίο, στην κειμενική του παρουσίαση, φέρει έντονα τα στοιχεία της αυτοκτονίας. Σύμφωνα με τη θεωρία του τραύματος, η ιστορία του ανθρώπου που έχει υποστεί ψυχικό τραυματισμό ορίζεται μέσα από έναν διττό λόγο, από έναν διχασμό –ή αναδιπλασιασμό– του εαυτού. Πρόκειται γι' αυτό που η Cathy Caruth ονομάζει «αμφιταλάντευση ανάμεσα σε μια κρίση θανάτου και τη σχετιζόμενη με αυτή κρίση της ζωής: δηλαδή ανάμεσα στην ιστορία ενός γεγονότος που δεν μπορεί το άτομο να αντέξει και στην ιστορία της επιβίωσης που ούτε αυτή μπορεί να αντέξει το άτομο».³⁹

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ

Στο πλαίσιο του άρθρου επιχειρήθηκε μια συνοπτική αποτύπωση των μυθοπλαστικών αναπαραστάσεων της πολιτικής βίας από πολιτικές οργανώσεις της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς, αναλύθηκαν οι κυριότεροι θεματικοί άξονες και προβληματισμοί που θίγονται σε επίπεδο μυθοπλασίας και διερευνήθηκαν τα αποτελέσματα της πολιτικής βίας στη συλλογική συνείδηση και στον ατομικό ψυχισμό.

Στα μυθιστορήματα που εξετάσαμε, από τα πλέον σύνθετα και πλήρη σε

37. C. Caruth (επιμ.), *Trauma: Explorations in Memory*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1995, σ. 4.

38. Δ. Νόλλας, *Ο άνθρωπος που ξεχάστηκε*, Καστανιώτης, Αθήνα 1994, σ. 42.

39. C. Caruth, *Unclaimed Experience. Trauma, Narrative, and History*, ό.π., σ. 7.

θέματα πλοκής και ανάπτυξης χαρακτήρων στο corpus των σύγχρονων μυθιστορημάτων τρομοκρατίας και πολιτικής βίας, οι συγγραφείς εστιάζουν κατά κύριο λόγο στον θύτη. Σε όλο το λογοτεχνικό corpus που διερευνήσαμε, τα μυθιστορηματικά πρόσωπα καταπονούνται από τραυματικές μνήμες και ενόχες για αποτυχημένες ή ατελέσφορες πράξεις ενώ το ιστορικό γεγονός που εγγράφεται στο συλλογικό φαντασιακό, διαθλάται μέσα από προσωπικές ιστορίες και ταλανίζει τα πρόσωπα που εμφανίζονται χωρίς διέξοδο και χωρίς λύτρωση, έχοντας πάντοτε μία θλιβερή πεσιμιστική κατάληξη. Στα έργα αυτά, διαπιστώθηκε η περιορισμένη ύπαρξη πολιτικού προβληματισμού και η εστίαση στο πρόσωπο των φορέων πολιτικής βίας και όχι των θυμάτων ή της τραυματικής περιόδου εν γένει. Παρά τη σκληρότητα και τη συναισθηματική ακαμψία που διαπιστώνεται στους δράστες σε περιορισμένο χρονικό ορίζοντα από τη διάπραξη της βίας, η ύπαρξη ψυχικού τραυματισμού εμφανίζεται μέσω των συμπεριφορικών συμπτωμάτων που καταμαρτυρούν την καταλυτική επίδραση της βίας στο επίπεδο της υποκειμενικής συγκρότησης.

ΤΑΚΗΣ ΜΠΕΝΑΣ

Το Ελληνικό '68

Συμβολή στην ιστορία του ΚΚΕ Εσωτερικού
Η ρήξη και η γέννηση του ΚΚΕ Εσωτερικού
Η ανανεωτική πορεία του

ΘΕΜΕΛΙΟ

Κυκλοφορεί

ΤΑΚΗΣ ΜΠΕΝΑΣ

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ '68
ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ ΚΚΕ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ

Η ρήξη και η γέννηση του ΚΚΕ Εσωτερικού
Η ανατρεπτική πορεία του

ISBN 978-960-310-3

ΕΚΔΟΣΕΙΣ Σόλωνος 84, τηλ. 210 36 08 180, 210 36 02 646, FAX 210 36 12 092
ΘΕΜΕΛΙΟ <http://www.themelio-ekdoseis.gr>, e-mail: info@themelio-ekdoseis.gr